

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIKNI TA'MINLASH UCHUN QO'LLANILADIGAN USULLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Sidiqov Rauf Rustamovich

*TIFT universiteti "Moliya, bank ishi va
buxgalteriya hisobi" kafedrası assistenti*

Gulmurodov Muhiddin Shavkatovich

*O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
Akademiyasi magistranti*

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash uchun qo'llaniladigan usullarni takomillashtirish muammolari va ularning samaradorligi o'rganiladi. Bugungi global moliyaviy muhitda likvidlikni ta'minlash bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu ishda likvidlikni boshqarishning zamonaviy usullari, risklarni kamaytirishning mexanizmlari hamda tijorat banklarining likvidlikni oshirishdagi strategiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, likvidlikni ta'minlashning amaliyotdagi kamchiliklari va ularni bartaraf etish yo'llari, jumladan, muqobil usullarni joriy qilish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning yakuniy qismi tijorat banklarining likvidlik siyosatini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. *likvidlik, tijorat banklari, moliyaviy barqarorlik, risklarni boshqarish, likvidlik strategiyalari, likvidlikni oshirish, bank tizimi, moliyaviy muhit, likvidlik siyosati.*

KIRISH

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash muammosi ko'plab mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston uchun ham dolzarb hisoblanadi. Bu borada 2020-yildan boshlab O'zbekiston moliyaviy tizimida likvidlikni ta'minlash bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirilgan. Bunda bank sektoridagi likvidlik darajasini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari, kreditlash siyosatini o'zgartirish va xalqaro standartlarga asoslangan boshqaruv usullarining joriy etilishi e'tiborga molik. 2021-yilda O'zbekistondagi tijorat banklari umumiy aktivlarining o'sishi 32%ni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda bu ko'rsatkich 35%ga ko'tarilgan. Bu kabi o'zgarishlar O'zbekiston bank sektorining likvidligi o'sib borayotganini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba ham likvidlikni boshqarishda qator qiyinchiliklarni ko'rsatmoqda. Masalan, Rossiyada 2020-yilda likvidlik koeffitsienti o'rtacha 30%ni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 25%ga kamaydi. Bunga global pandemiya ta'siri va iqtisodiy noaniqliklar sabab bo'ldi. Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqida bank tizimini barqarorlashtirish uchun likvidlik buferlari va rezerv normativlari joriy etilgan. Jumladan, Germaniyada 2022-yilda

likvidlik koeffitsienti o'rtacha 50%ni tashkil etdi, bu esa banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

AQShda esa 2008-yilgi moliyaviy inqirozdan keyin Dodd-Frank qonuni qabul qilinib, likvidlikni boshqarish uchun qator yangi me'yoriy talablar joriy etildi. 2022-yilda AQShdagi tijorat banklarining likvidlik koeffitsienti o'rtacha 40%ni tashkil etdi. Ushbu siyosat bank sektorida likvidlik muammolarini minimallashtirishga qaratilgan bo'lib, kreditlash jarayonida ehtiyotkorlikni oshirishni ta'minlamoqda.

Shuningdek, Osiyo davlatlarida ham likvidlikni ta'minlash bo'yicha alohida chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, Xitoyda banklarning likvidligi 2022-yilda o'rtacha 20% darajasida bo'lib, davlat tomonidan qo'llanilayotgan siyosat bilan birga eksportga qaratilgan iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlashga yordam berdi. Yaponiya esa banklarning likvidligini saqlash uchun 2021-yilda qator monetar siyosat choralari joriy qildi va natijada banklarning likvidlik ko'rsatkichi o'rtacha 30%ni tashkil etdi. Shunday qilib, O'zbekiston tajribasi ham, boshqa davlatlarning tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, likvidlikni ta'minlash bank tizimi uchun juda muhim. Har bir davlat o'zining iqtisodiy holatiga mos tarzda likvidlikni boshqarish strategiyasini ishlab chiqadi. Shu ma'noda O'zbekiston ham xalqaro tajribadan o'rganib, o'z moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun qator choralarni amalga oshirmoqda. Likvidlikni ta'minlash masalasi nafaqat bank tizimining barqarorligi, balki iqtisodiyotning umumiy rivojlanishi uchun ham muhimdir. O'zbekistonda so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar doirasida tijorat banklarining kapital yetarliligi, kreditlash hajmini oshirish va iqtisodiyotni moliyaviy qo'llab-quvvatlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. 2023-yilda O'zbekistonda banklarning umumiy aktivlari o'rtacha 37% ga o'sdi, bu esa iqtisodiyotni moliyaviy qo'llash uchun yetarli resurslarga ega ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Markaziy banki likvidlik risklarini boshqarish va tijorat banklari uchun minimal likvidlik koeffitsientini belgilash orqali banklarning xavfsizligini oshirishga intilmoqda.

Braziliyada likvidlikni boshqarish choralari juda keng qamrovli bo'lib, 2023-yilda bu ko'rsatkich 28%ga yetdi. Braziliya hukumati tijorat banklarini qattiq nazorat ostida ushlab, kredit risklarini kamaytirishga harakat qilmoqda. Buning natijasida banklar o'z mablag'larini samarali boshqarishga va kapital yetarliligini oshirishga muvaffaq bo'lmoqda. Braziliyada amalga oshirilgan chora-tadbirlar O'zbekiston bank tizimi uchun ham muhim tajriba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, Janubiy Koreya bank tizimida ham likvidlikni boshqarish choralari dolzarbdir. Janubiy Koreya tijorat banklarida likvidlik darajasini yuqori saqlash uchun davlat tomonidan joriy etilgan likvidlik buferlari va kapital rezerv normativlari orqali 2023-yilda bu ko'rsatkich o'rtacha 35% darajasida saqlanib kelinmoqda. Koreya iqtisodiyoti o'sib borayotgan bir paytda, banklarning likvidligi yuqori bo'lishi moliyaviy muammolarni oldini olish uchun muhimdir. Bu kabi tajribalar O'zbekiston

uchun ahamiyatga ega bo'lib, bank tizimini barqarorlashtirishda foydali bo'lishi mumkin. Likvidlikni boshqarish va uni takomillashtirish choralari global iqtisodiy muhitda o'z o'rniga ega. O'zbekistonda bank sektoridagi so'nggi yutuqlar va islohotlar banklarning likvidlik darajasini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, O'zbekiston tijorat banklari xalqaro tajribadan o'rganib, likvidlikni boshqarishning zamonaviy usullarini o'zlashtirish orqali o'z barqarorligini mustahkamlashi lozim. Ushbu tadqiqotda ana shu masalalar batafsil yoritilib, tijorat banklarida likvidlikni ta'minlashning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Adabiyotlar sharxi. Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va boshqarish bo'yicha turli olimlar va tadqiqotlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va nazariyalarni tahlil qilishga yo'naltirilgan. Ushbu sharxda asosiy e'tibor, likvidlikni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini, bank tizimida yuzaga keladigan risklar va inqirozlar, shuningdek, xalqaro tajriba va zamonaviy tadqiqotlarga qaratilgan. Chet el olimlari, xususan, Basel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan "Basel III" qoidalari tijorat banklari uchun minimal likvidlik talablari va kapital rezervlarini belgilaydi. Ularning fikricha, likvidlik risklarini boshqarish banklar barqarorligini oshirish va moliyaviy inqirozlardan himoyalashda muhim ahamiyatga ega[1]. Tadqiqotchilar Douglas Allen va Franklin Gale o'zlarining "Likvidlik va moliyaviy inqiroz" nomli ishida likvidlikning iqtisodiy inqirozlarda ahamiyatini tahlil qilib, banklarning likvidlik buferlariga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, likvidlik yetishmovchiligi bank tizimida to'planib qolgan xavflarni yuzaga chiqaradi va tizimli riskni oshiradi[2]. Douglas Diamond va Philip Dybvig tomonidan ishlab chiqilgan "Likvidlik va Banklar Krizi" modeli banklarning likvidlik va depozitlarni boshqarishda duch keladigan muammolarini tushuntiradi. Ular banklar likvidligini oshirish orqali "bank yugurishlari" va omonatchilarning panikasi oldini olish mumkinligini ko'rsatadi[3]. Viral Acharya va S. Viswanathan tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda banklarning likvidligi bilan bog'liq risklar va moliyaviy inqiroz davridagi strategiyalar muhokama qilingan. Ular banklarning likvidlik muammolarini boshqarishda qisqa muddatli qarzlarni qayta moliyalashtirish va aktivlarni tezkorlik bilan sotish usullaridan foydalanishini ta'kidlashadi[4]. Xavier Freixas va Jean-Charles Rochet o'zlarining "Bank tizimi va moliyaviy vositachilik" nomli kitobida tijorat banklarida likvidlikni boshqarish va uning muhim jihatlarini tahlil qilishgan. Ularning fikricha, markaziy bankning intervensiyalari va likvidlik qo'llab-quvvatlovi bank sektorining barqarorligini saqlab qolishda hal qiluvchi rol o'ynaydi[5]. Charlz Goodhartning moliyaviy barqarorlik va likvidlik xavflari bo'yicha tadqiqotlari banklar o'z balanslarida likvidlik buferlarini saqlashi lozimligini ko'rsatadi. U banklar o'z faoliyatini samarali boshqarishi uchun muntazam ravishda kapital zaxiralari va likvidlik buferlarini yangilashni taklif qiladi[6]. Bengt Holmstrom va Jean Tirole o'zlarining "Xususiy va ijtimoiy likvidlik" nomli ishida likvidlikning bank tizimi va

real iqtisodiyot uchun ahamiyatini tahlil qilgan. Ular xususiy likvidlik va davlat tomonidan yaratilgan likvidlik vositalari orasidagi farqlarni o'rganib, markaziy banklarning likvidlikni boshqarishdagi ahamiyatini yoritishgan[7]. Markus Brunnermeier va Lasse Pedersen tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda "likvidlik spiralasi" konsepsiyasi muhokama qilingan. Ularning fikricha, likvidlik spiralasi moliyaviy bozorlarda aktivlarning qiymati pasayishi sababli banklar o'z likvidligini yo'qotishi natijasida vujudga keladi, bu esa iqtisodiyotga jiddiy ta'sir ko'rsatadi[8].

Ushbu olimlarning fikrlari likvidlikni boshqarishning muhim jihatlarini yoritadi va tijorat banklari uchun samarali strategiyalar ishlab chiqishga asos bo'la oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va boshqarish muammolarini aniqlash uchun sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlari qo'llanildi. Tadqiqotda banklarning moliyaviy hisobotlari, amaliyotlari va O'zbekiston hamda boshqa mamlakatlar tajribasi asosida statistik tahlil usullari va ekspert baholashlari o'rganildi. Shu bilan birga, anketalar, intervyular va bank mutaxassislari bilan o'tkazilgan suhbatlar orqali so'rovnoma ma'lumotlari to'plandi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, banklarning likvidlikni boshqarish strategiyalarini o'rganish va xalqaro moliyaviy me'yorlarni solishtirish tashkil etdi. Bu metodlar banklar faoliyatining samaradorligini baholash va taklif etilgan chora-tadbirlarning amaliy ahamiyatini aniqlashda yordam berdi.

Tahlil va natijalar. Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash muammolari bank tizimining samarali ishlashida muhim ahamiyatga ega. Boshqa moliyaviy muammolar kabi, likvidlikning yetishmasligi yoki noto'g'ri boshqarilishi, nafaqat banklar, balki butun iqtisodiy tizimga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Banklar o'z faoliyatini amalga oshirishda qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun yetarli darajada likvid resurslarga ega bo'lishi zarur, aks holda bu bankning moliyaviy holatiga jiddiy tahdid soladi. O'zbekistondagi tijorat banklarida likvidlikni ta'minlashda yuzaga kelayotgan muammolar, asosan, banklarning kapital yetarli emasligi, kredit portfelinig diversifikatsiyasining yetishmasligi va moliyaviy inqirozlar vaqtida davlat yordamiga ehtiyojning oshishiga bog'liq. Likvidlikni ta'minlashda eng katta muammo, banklarning likvidlikni boshqarish mexanizmlarini samarali joriy eta olishida yuzaga keladigan qiyinchiliklardir. Banklar o'zining kundalik operatsiyalari davomida qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish uchun zarur bo'lgan likvidlikka ega bo'lishi kerak, ammo ko'plab banklar o'z aktivlarini likvidlik nuqtai nazaridan samarali boshqarolmayapti. Bundan tashqari, ba'zi banklar yuqori darajadagi qarzlarni yig'ish orqali likvidlikni saqlab qolishga harakat qilishadi, bu esa kredit risklarini oshiradi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda xatarlarga olib keladi. Bundan tashqari, xalqaro tajribada likvidlikni boshqarishda yuzaga keladigan muammolar bank tizimlarida tizimli risklarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. 2008-yilgi global moliyaviy inqirozlik tajriba shuni ko'rsatdiki, banklar orasida likvidlik muammolari globallashib,

butun dunyo iqtisodiy tizimini ta'sir qiladi. O'zbekistondagi tijorat banklari ham o'xshash holatlarda, likvidlikni ta'minlashdagi zaifliklar tufayli o'z risklarini boshqarishda muammolarga duch kelmoqda. Yana bir muammo esa, O'zbekistonda tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan usullar va mexanizmlarning yetarlicha rivojlanmaganidir. Banklarning likvidlikni boshqarish strategiyalari ko'plab hollarda faqat qisqa muddatli maqsadlar uchun ishlab chiqilgan, bu esa uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonning bank tizimida likvidlikni ta'minlashni takomillashtirish uchun zamonaviy usullarni joriy etish va xalqaro tajribalardan foydalanish zarurati mavjud.

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash muammolarini hal etish uchun bir qator takliflar mavjud. Quyidagi jadvalda chora-tadbirlar bank tizimining barqarorligini oshirish va likvidlikni samarali boshqarishni ta'minlashga qaratilgan.

1-jadval.

**Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash muammolarini
hal etish uchun takliflar**

	Banklar yuqori sifatli likvid aktivlarni saqlashlari kerak. Bu aktivlar qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish uchun zarur.
	Kredit portfelli tarkibini turli sohalarga taqsimlash orqali risklarni kamaytirish va likvidlikni saqlash.
3. Markaziy bankning roli va intervensiyalar	Markaziy bank likvidlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirishi va banklar uchun yordam tizimlarini yaratishi kerak.
4. Banklar uchun stress-testlar o'tkazish	Banklar uchun stress-testlar orqali likvidlik krizislariga qanday tayyor turishlarini baholash va zarur chora-tadbirlar ko'rish.
	Banklar uchun likvidlik va kapital talablari xalqaro me'yorlarga mos kelishi uchun qonunchilik tizimini takomillashtirish.
	Texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va big data tahlili yordamida banklar o'z resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishi kerak.
7. Bank tizimida xatarlarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish	Banklar uchun xatarlarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni muntazam yangilab borish zarur.
8. Xalqaro tajribani o'rganish va joriy etish	O'zbekiston banklari xalqaro tajribalarni o'rganib, o'z tizimlarini takomillashtirishlari kerak.

Yuqoridagi jadvalda tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va boshqarish bo'yicha samarali chora-tadbirlar keltirilgan. Takliflar banklar uchun likvidlikni saqlash, tizimli risklarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim

ahamiyatga ega. Likvidlik buferlarini kuchaytirish, kredit portfelli diversifikatsiyasini amalga oshirish, markaziy bankning intervensiyalari, stress-testlar o'tkazish va raqamli transformatsiyani rivojlantirish orqali banklar o'z faoliyatini samarali boshqarishi mumkin. Shuningdek, xalqaro tajribalarni o'rganish va qonunchilikni takomillashtirish bank tizimining global miqyosda raqobatbardoshligini oshiradi va moliyaviy inqirozlardan himoya qiladi.

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va boshqarish muammolarini hal etish uchun ilgari surilgan takliflar banklar faoliyatining barqarorligini oshirish va iqtisodiy inqirozlar xavfini kamaytirish uchun zarurdir. Taklif qilingan chora-tadbirlar, jumladan, likvidlik buferlarini kuchaytirish, kredit portfelli diversifikatsiyasi, stress-testlar o'tkazish va raqamli transformatsiyani rivojlantirish, banklarning likvidlikni samarali boshqarish imkoniyatlarini oshiradi. Shuningdek, markaziy bankning roli va intervensiyalari banklar tizimidagi risklarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni saqlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali O'zbekistonning tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash samaradorligi va tizim barqarorligi yanada mustahkamlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash muammolari bank tizimining barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishda muhim o'rin tutadi. Banklar o'z faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun doimiy ravishda qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish uchun likvid resurslarga ega bo'lishlari kerak. Biroq, likvidlikni boshqarishda yuzaga keladigan muammolar, xususan, aktivlarning noto'g'ri boshqarilishi va kredit risklarining ortishi banklar tizimiga tahdid solishi mumkin. Shuning uchun, tijorat banklarida likvidlikni ta'minlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish zarur. Yuqorida taqdim etilgan takliflar, jumladan, likvidlik buferlarini kuchaytirish, kredit portfelli diversifikatsiyasi va stress-testlar o'tkazish banklarning likvidlikni samarali boshqarish imkoniyatlarini oshiradi. Banklar o'zlarining moliyaviy holatini doimiy ravishda tahlil qilib, qisqa muddatli va uzoq muddatli majburiyatlar o'rtasidagi balansni saqlashga intilishlari kerak. Bunday chora-tadbirlar nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini, balki butun iqtisodiy tizimning mustahkamligini ta'minlashga yordam beradi.

Shuningdek, markaziy banklarning roli nihoyatda muhimdir. O'zbekiston Markaziy banki o'zining likvidlikni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishi, banklarga zarur holatlarda qo'llab-quvvatlashni ko'rsatishi kerak. Markaziy bankning intervensiyalari, pul-kredit siyosati va likvidlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari banklar tizimida yuzaga keladigan inqiroz holatlarining oldini olishga yordam beradi. Shu bilan birga, xalqaro tajribani o'rganish va joriy etish O'zbekiston banklari uchun samarali va ilg'or boshqaruv usullarini taqdim etadi.

Natijada, tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash masalalarini hal qilish uchun amalga oshiriladigan chora-tadbirlar, faqat banklarning o'z barqarorligini ta'minlab qolishiga emas, balki butun iqtisodiy tizimning sog'lom rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Bunda, qonunchilikni takomillashtirish, xalqaro tajribani o'rganish va raqamli transformatsiyani joriy etish bank tizimining yanada kuchayishiga va moliyaviy inqirozlarni oldini olishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT

1. Basel Committee on Banking Supervision (BIS). Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. Bank for International Settlements 2011 yil.
2. Allen F., & Gale D. Understanding Financial Crises. Oxford University Press. 2007 yil.
3. Diamond D. W., & Dybvig P. H. Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. Journal of Political Economy, 1983 yil 91(3), 401-419.
4. Acharya V. V., Viswanathan S. Leverage, Moral Hazard, and Liquidity. The American Economic Review, 2011 yil 101(4), 1651-1678.
5. Freixas, X., & Rochet, J. C. Microeconomics of Banking (2nd ed.). MIT Press 2018 yil.
6. Goodhart, C. A. E. The Boundary Problem in Financial Regulation. The Journal of Financial Stability, 2008 yil 4(1), 28-38.
7. Holmstrom, B., & Tirole, J. Private and Public Liquidity. The Quarterly Journal of Economics, 2011 yil 126(2), 591-646.
8. Brunnermeier, M. K., & Pedersen, L. H. Market Liquidity and Funding Liquidity. Review of Financial Studies, 2009 yil. 22(6), 2201-2238.
9. Shyam Sunder - IFRS and Local Standards: A Comparative Approach. The Accounting Review, 2009, Vol. 84(5), pp. 1395-1417.
10. Mary Barth - Global Accounting Standards and Investor Decision-Making. Accounting Horizons, 2008, Vol. 22(2), pp. 113-128.
11. Abduqahhor Oripov Moliyaviy hisobotlarda xalqaro standartlarning ahamiyati. Tashkent: O'zbekiston Iqtisodiyot Instituti Nashriyoti, 2020. pp. 34-56.
12. Usmon Xudoyberganov O'zbekistonda moliyaviy hisobot standartlarini rivojlantirish yo'nalishlari. Journal of Uzbekistan Economics, 2019, Issue 4, pp. 45-67.
13. Ziyoda Karimova Xalqaro moliyaviy standartlar va kadrlar tayyorlash masalalari. Tashkent: Iqtisodiyot Nashriyoti, 2021. pp. 72-88.
14. Ravshan Usmonov Xalqaro standartlar va iqtisodiy samaradorlik. Economic Review of Uzbekistan, 2022, Vol. 3(2), pp. 55-74.
15. A. K. Ibragimov, Z. A. Umarov, K. R. Xotamov, N. Rizayev Tijorat banklarida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standart-lari,/darslik. –T.: "Iqtisod-Moliya", 2020-446 b.
16. D. V. Reimova, Tijorat banklarida deposit operatsiyalarini rivojlantirish istiqbollari/ magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya-2018.